

Moedig in de Marge

Leidse revolutionair-socialisten tussen de wereldoorlogen als politieke familie

Aela Andréé, Merle Helmus en Bart van der Steen

TSEG 21 (3): 107–144

DOI: 10.52024/h7wt3b6o

Abstract

This paper reconstructs the history of revolutionary socialists in the city of Leiden during the interbellum in order to test the efficacy of the concept of ‘political family’ for analyzing historical political cultures. The revolutionary socialist movement split from the official communist movement in the late 1920s and was active throughout the 1930s. It was critical of Stalin, sympathized with Trotsky and supported the radical trade union Nationaal Arbeids-Secretariaat. Historians have approached the revolutionary socialist movement as a moral community, revealing how its politics provided meaning and informed certain ways of life, cultural production and social interactions. The more recent concept of political family has a local focus and emphasizes how social networks influence local party dynamics. After analyzing the rise, flourishing and decline of the Leiden revolutionary movement in the 1920s and 1930s, this paper argues that while the term ‘moral community’ enables analyses of general party cultures, the concept of ‘political family’ is essential for understanding how these party cultures developed in local settings. The case study shows that the terms are not only compatible, but build on and strengthen each other.

Inleiding

Op 1 mei 1934 trok een kleine groep Leidse revolutionair-socialisten naar Katwijk aan Zee. Ze namen honderd kinderen mee, die ‘zich tot 4 uur vermaakt hebben’.¹ Het uitje werd afgesloten met een avondvergadering, die niet alleen bezocht werd door mannen, maar ook door veel vrouwen, die eerder op de dag een belangrijke rol hadden gespeeld bij het kinderprogramma. De organisatoren waren daarover zeer tevreden en benadrukten in hun verslag dat het ‘dringend noodzakelijk was’ om vrouwen bij de politiek te betrekken. Politiek, gezelligheid en gezinsactiviteiten liepen naadloos in elkaar over. Sterker nog, gezinsactiviteiten leken bij vlagen belangrijker en succesvoller dan politieke actie; of eigenlijk, het succes van het eerste schepte de voorwaarde voor het tweede. De duurzaamheid van de zeer kleine revolutionaire beweging in Leiden is er deels door te verklaren. Dit artikel benadert de Leidse beweging daarom als een ‘politieke familie’, een sociaal netwerk van ‘familieleden, vrienden, burens en collega’s’ voor wie sociabiliteit en gezelligheid net zo belangrijk waren als politiek.² Het biedt voor het eerst een analyse van de ontwikkeling van de revolutionair-socialistische beweging in Leiden tijdens het interbellum en toont de waarde van het begrip ‘politieke familie’ voor cultureel-historische benaderingen van politieke partijen.

De revolutionair-socialistische beweging in Nederland ontstond eind jaren twintig als gevolg van een reeks conflicten binnen de communistische partij over, onder andere, vakbondspolitiek en het stalinisme.³ De revolutionair-socialisten steunden de kleine maar radicale vakbondscentrale Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS) en waren fel antistalinistisch.⁴ In 1927 maakten zij zich los van de

1 *De Arbeid*, 09-05-1934.

2 A. van Veldhuizen, *De partij. Over het politieke leven in de vroege SDAP* (Amsterdam 2015) 113.

3 G. Voerman, *De meridiaan van Moskou. De CPN en de Communistische Internationale, 1919-1930* (Groningen 2001); G. Harmsen, ‘De Wijnkoop-partij, 1926-1930. Voorspel, ontstaan en verloop van het schisma in het Nederlandse communisme. De geschiedenis van de CPH-CC’, en: ‘Kommunistische vakbewegingspolitiek tussen de wereldoorlogen’, in: G. Harmsen, *Nederlands communisme. Gebundelde opstellen* (Nijmegen 1982) 67-90 en 91-137.

4 Plaatselijke afdelingen van het NAS werden ook wel aangeduid als PAS (Plaatselijk Arbeidssecretariaat). Ten behoeve van de leesbaarheid wordt in dit artikel consequent gesproken over het NAS als landelijke organisatie en het NAS-Leiden als de Leidse afdeling van het NAS; Piet Hoekman en Jannes Houkes reconstrueerden de geschiedenis van het NAS, zonder overigens aandacht te besteden aan de kleine Leidse afdeling: *Het Nationaal Arbeids-Secretariaat, 1893-1940. De geschiedenis van de eerste vakcentrale in Nederland* (Utrecht 2015). Zie ook: E. Hansen en P.A. Prosper Jr., ‘The

communistische beweging en in 1929 richtten zij hun eigen partij op, de Revolutionair-Socialistische Partij (RSP).⁵ Ondanks haar geringe omvang – de partij telde nooit meer dan enkele duizenden leden – wist de partij een sterke aanhang (inclusief gemeenteraadsfracties) op te bouwen in plaatsen als Amsterdam, Rotterdam, Deventer en Dordrecht,⁶ en in 1933 veroverde de partij zelfs een Tweede Kamerzetel.⁷ De Leidse RSP-afdeling telde op haar hoogtepunt niet meer dan dertig actieve leden en ze trok nooit meer dan enige honderden stemmen (zie bijlage II voor lokale verkiezingsresultaten). Koen Vossen heeft echter betoogd dat de vorming van splinterpartijen een integraal onderdeel vormde van de opkomst van politieke (massa)partijen in de negentiende en twintigste eeuw.⁸ Om het fenomeen politieke partij goed te begrijpen, dienen dus juist ook afsplitsingen en splinterpartijen onderzocht te worden – ook op lokaal niveau.

De opkomst, worteling en ontwikkeling van arbeiderspartijen wordt doorgaans sociaaleconomisch of politicologisch verklaard en verbonden aan processen als industrialisering, *political cleavages* en *political opportunity structures*, kortom de bewegingsruimte en mogelijkheden voor gevestigde en nieuwe politieke spelers.⁹ Sinds enige

Nationaal Arbeids-Secretariaat between the wars. Revolutionary syndicalism in the Netherlands 1919-1940', *Histoire Social/Social History*, 14:27 (1981)197-218.

5 De revolutionair-socialisten organiseerden zich eerst in lokale comités, vervolgens in een vereniging en ten slotte in de RSP, die vanaf 1935 als gevolg van een fusie werd hernoemd tot Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij (RSAP). Ten behoeve van de leesbaarheid wordt in dit artikel consequent gesproken over de RSP. Voor de geschiedenis van de RSP zie: M. Perthus, *Voorvrijheid en socialisme. Gedenkboek van het Sneevliet herdenkingscomité* (Rotterdam 1953); H. Pieteron, 'Tussen NAS en Komintern. Ontwikkeling en aanhang van SP, RSP, OSP, RSAP, 1918-1940', in: M. Eekman en H. Pieteron, *Linkssocialisme tussen de Wereldoorlogen. Twee studies* (Amsterdam 1987); M. Perthus, *Henk Sneevliet. Revolutionair Socialist in Azië en Europa* (Nijmegen 1976).

6 Bij gemeenteraadsverkiezingen in de jaren dertig veroverde de RSP in 1931 (12), 1935 (26) en 1939 (24) zetels. De partij deed het vooral goed in Amsterdam (telkens 1 zetel), Rotterdam (resp. 2, 1 en 2 zetels), Deventer (resp. 3, 4 en 3 zetels), Dordrecht (resp. 2, 2 en 3 zetels) en Weststellingwerf (2 zetels in 1935 en 3 in 1939). Pieteron, 'Tussen NAS en Komintern', 141-151; *Archief Revolutionair-Socialistische Partij, 1928-1941* (Amsterdam 2022) 6-7 [online geraadpleegd op: <https://search.iisg.amsterdam/Record/ARCH01180/Export?style=PDF>]; *De Baanbreker* 3:8 (1931) 20-06-1931 en 3:9 (1931) 27-06-1931; *De Nieuwe Fakkel* 1:31 (1935) 28-06-1935 en 1:32 (1935) 02-07-1935; 5:24 (1939) 16-06-1939, en 5:25 (1939) 23-06-1939 en 5:26 (1939) 30-06-1939.

7 B. van der Steen, "Kiest Sneevliet uit de cel!" Henk Sneevliet, de RSP en de verkiezingen van 1933', *Leidschrift* 22:3 (2007) 79-88.

8 K. Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland, 1918-1940* (Amsterdam 2003).

9 A. Knotter, 'The historical geography of labour in Britain and the Netherlands. Electoral support and regional implantation', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1992) 148-167; Idem, "Little Moscows" in Western-Europe. The ecology of small-place communism', *International Review of Social*

tijd is daarnaast interesse ontstaan voor partijcultuur, de specifieke omgangsvormen, rituelen en manieren waarop politiek beleefd wordt binnen bepaalde partijen. Henk te Velde's voorstel om partijen te benaderen als 'morele gemeenschappen' met een specifiek 'wij-gevoel' heeft navolging gekregen in verschillende studies.¹⁰ Daarbij worden partijen doorgaans benaderd als landelijke organisaties.

Adriaan van Veldhuizen gaat een stap verder en richt zich op het lokale partijleven. Daartoe benadert hij de partijafdeling als een 'politieke familie', een 'kluwen van familieleden, vrienden en burens' die een bepaalde leefstijl, gebruiken en normen met elkaar deelden.¹¹ Een partijafdeling was volgens hem 'een club' waarin zij elkaar tegenkwamen en 'lag als nieuwe structuur over een netwerk heen waarin ze al langer sociabiliteit vonden'.¹² Van Veldhuizen waarschuwt voor romantisering van het begrip, want partijleden waren – net als in een 'echte' familie – voor een groot deel op elkaar aangewezen: 'het ging niet alleen om solidariteit mét elkaar, maar zeker ook om afhankelijkheid ván elkaar'.¹³ Hoewel zijn aanpak de nodige kritiek heeft opgeroepen,¹⁴ biedt het begrip 'politieke familie' goede handvatten om de moeizame start, bloei en interne conflicten binnen de Leidse revolutionair-socialistische beweging te duiden en te verklaren. Dit artikel biedt daarom voor het eerst een analyse van de ontwikkeling van deze beweging in Leiden, en toont hoe het begrip 'politieke familie' helpt lokale politieke dynamieken te analyseren en zo een waardevolle aanvulling vormt op sociaaleconomische, politicologische en politiek-culturele benaderingen van landelijke partijgeschiedenissen.

History 56:3 (2011) 475-510; Idem, 'Het Boschstraatkwartier in Maastricht in de eerste decennia van de twintigste eeuw. Een socialistisch (vrouwen)bolwerk', *Stadsgeschiedenis* 11 (2016) 24-48.

10 H. te Velde, 'Het wij-gevoel van een morele gemeenschap. Een politiek-culturele benadering van partijgeschiedenis', *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (2004) 106-123; Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark*; G. Voerman, "'Een Unie, niet een partij.'" Over de partijcultuur van de Christelijk-Historische Unie', *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* 2005 (Groningen 2006) 206-218.

11 Veldhuizen, *De Partij*, 69, 146.

12 Ibid., 113.

13 Ibid., 146.

14 D.J. Wolfram betoogde dat Van Veldhuizens resolute afwijzing van elke aanspraak op representativiteit de zeggingskracht van zijn zeer gedetailleerde reconstructies van leden- en afdelingsgeschiedenissen tenietdeed, terwijl Henny Buiting vond dat een al te sterke focus op het familiale leidde tot een onderwaarding van de rol van politiek en politieke overtuiging in de levens en partijpolitieke conflicten van partijleden. Zie: D.J. Wolfram, 'Recensie Van Veldhuizen, De partij. Over het politieke leven in de vroege S.D.A.P.', *BMGN – Low Countries Historical Review* 131:4 (2016); H. Buiting, 'De Sociaaldemocratische Arbeiderspartij als familie. Beschouwingen over het sociale leven in de vroege SDAP', *Onvoltooid Verleden* (2015) http://oud.onvoltooidverleden.nl/index.php_id=465.html.

De geschiedschrijving van het revolutionair-socialisme heeft zich vooral gericht op de landelijke partij en politiek-organisatorische ontwikkelingen. Lokale geschiedenissen zijn eveneens sterk politiek-organisatorisch gericht en vaak biografisch ingestoken.¹⁵ Dit artikel toont eerst hoe de revolutionair-socialistische bewegingscultuur in het algemeen geschetst kan worden op basis van het werk van Te Velde en Vossen. Vervolgens toont het in drie achtereenvolgende secties hoe de moeizame start, bloei en het uiteenvallen van de Leidse RSP verklaard kunnen worden aan de hand van het begrip 'politieke familie'. Het lot van de Leidse revolutionair-socialisten tijdens de Tweede Wereldoorlog en de revolutionair-socialistische herinneringscultuur van na 1945 worden kort besproken voordat de conclusie reflecteert op het nut en de beperkingen van het begrip 'politieke familie' voor verder onderzoek naar de politieke cultuur van socialistische bewegingen voor de Tweede Wereldoorlog.

Bronnen en methode

Dit artikel is gebaseerd op de archieven van de revolutionair-socialistische beweging, gedigitaliseerde revolutionair-socialistische publicaties, Leidse kranten en ten slotte op documenten van de vooroorlogse inlichtingendienst, de Centrale Inlichtingendienst (CID). Al deze bronnen zijn incompleet en gekleurd. Daarbij stelde Jaak Slangen aangaande de secundaire literatuur nog in 1986 dat er 'nauwelijks iets bekend [is]' over de wederwaardigheden van Leidse politieke activisten ter linkerzijde van de sociaaldemocratie voor de Tweede Wereldoorlog.¹⁶ Voor dit artikel zijn alle bronnen systematisch doorzocht en de incomplete en gekleurde informatie uit de verschillende bronnen gewogen en met elkaar in verband gebracht met als doel een zo goed mogelijk beeld te schetsen van de ontwikkeling van deze lokale beweging.

15 D. de Winter, *Ab Menist. Revolutionair-socialistisch vakbondsleider, politicus en verzetsstrijder* (Delft 2010); R. Lubbersen, 'Willem Dolleman. Eerlijk en moedig', in: R. Kleinegris en R. Wuite (red.), *Tesamen solidair in alle hoeken. Haagse vakbondsactiviteiten en -activisten sinds de 18e eeuw* (Den Haag 2002) 129-155; A. van Ginkel, *Fokke Bosman. Leven voor de beweging 1918-1940* (Scriptie Vrije Universiteit 1987); C. Otten, 'Op zoek naar Johan Roebers, RSAP'er in Deventer', *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* 26 (1992) 58-64; D. de Winter, 'J.H.E. Roebers, revolutionair-socialist in Deventer', in: H. Smeets en D. de Winter (red.), *Wij moesten door...* (Ridderkerk 2002) 82-92.

16 J. Slangen, 'Communisten in Leiden aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog: de Sociaal-Democratische Partij (SDP), afdeling Leiden van 1909 tot 1914', *Leids Jaarboekje* (1986) 134-164, 134.

Het archief van de Leidse RSP-afdeling beslaat slechts de jaren 1929, 1931 en 1933-1934, dat van het NAS-Leiden slechts de jaren 1928-1930, 1933-1937.¹⁷ Daarbij bieden de archieven weinig inzicht in hoe zij tot stand zijn gekomen, wat er wel en niet werd opgeschreven, en wat er wel en niet bewaard is gebleven. Ze bevatten vooral correspondenties tussen de Leidse partij- en vakbondsafdeling en hun respectieve hoofdbesturen, en verslagen van vergaderingen. Hoewel deze documenten 'heet van de naald' zijn, en de indruk wekken dat ze de onderzoeker dicht bij het historisch gebeuren brengen, geven zij feitelijk slechts een zeer onvolledig beeld van hoe de partij en vakbond in Leiden functioneerde, en nog minder van de netwerken die erachter schuil gingen. Berichtgeving in de landelijke RSP- en NAS-periodieken was eveneens kort en onvolledig.¹⁸ De bewegingspers functioneerde enerzijds als intern clubblad en anderzijds als propaganda voor de buitenwacht.¹⁹ Zij biedt daardoor beperkt inzicht in hoe de beweging intern functioneerde en hoe zij zich naar buiten toe presenteerde. De artikelen geven echter geen informatie over de auteurs, het redactieproces of hoe de artikelen werden gelezen en besproken. Leidse kranten hadden weinig aandacht voor de beweging. Systematisch zoeken op trefwoorden leverde een beperkt aantal vondsten op, vooral ingezonden brieven van de partij- of vakbondsafdeling.²⁰ Ook het CID-archief bevat slechts summier materiaal over Leiden, vooral korte beschrijvingen van Leidenaren die door de CID werden aangemerkt als 'staatsgevaarlijke' linksextremisten.²¹ Deze informatie is sterk gekleurd door de visie van de CID op staatsveiligheid, en toont slechts een deel van de kennis die de CID destijds had. Daarbij vormen deze persoonslijsten een beladen bron, omdat de CID deze lijsten al voor de

17 De archieven worden bewaard op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam en zijn gedigitaliseerd. Ze zijn te raadplegen op de volgende adressen: Archief Revolutionair-Socialistische Partij: <https://search.iisg.amsterdam/Record/ARCH01180/ArchiveContentList>; Archief NAS: <https://search.iisg.amsterdam/Record/ARCH00917>.

18 De RS(A)P-bladen *De Baanbreker* en *De Nieuwe Fakkelt* en het NAS-weekblad *De Arbeid* zijn allemaal via Delpher te raadplegen: www.delpher.nl.

19 Dit doet denken aan de begindagen van *Het Volk*, toen veel sociaaldemocraten deze krant zagen 'als een verlengstuk van de afdelingsvergaderingen[, ze] schreven erin alsof ze spraken onder vrienden. In 1934 stelde RSP-bestuurder Fokke Bosman dat hij belangrijke informatie over het interne functioneren van de partij uit de bewegingspers ontleende. Veldhuizen, *De Partij*, 162; B. van der Steen, "Hij staat naast ons als onbaatzuchtig medestrijder". Het charisma van Henk Sneevliet en de revolutionair-socialistische partijcultuur', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129:4 (2016) 593-613, 603.

20 De Leidse historische krantenbank is te raadplegen op: <https://leiden.courant.nu>.

21 Het gedigitaliseerde archief van het CID is te raadplegen op: <https://resources.huuygens.knaw.nl/rapportcentraleinlichtingendienst>.

oorlog deelde met nazi-Duitse autoriteiten, die deze na de inval van de Sovjet-Unie in juni 1941 gebruikten om gericht centrale personen uit de communistische en revolutionair-socialistische partij gevangen te nemen. Deze functionarissen-arrestaties vormden onderdeel van wat Rudi Harthoorn een ‘vuile oorlog’ heeft genoemd, de samenwerking tussen nazi-Duitse en Nederlandse autoriteiten tijdens de bezetting ten behoeve van de bestrijding van communistisch-geïnspireerd verzet.²²

De revolutionair-socialistische bewegingscultuur

De RSP kwam voort uit een conflict binnen de Communistische Partij Holland (CPH). Nadat Stalin in de Sovjet-Unie aan de macht was gekomen, en de CPH overtuigd aanhanger werd van deze dictator, besloot een kleine groep de partij te verlaten. Deze opposanten waren bovendien kwaad dat de CPH haar steun introk voor het NAS om zich te richten op het veel grotere, maar gematigde sociaaldemocratische Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen (NVV). De opposanten vormden een nieuwe partij die het NAS resoluut steunde, Stalin bekritiseerde en sympathiseerde met Trotski.²³ Zo ontstond er in Nederland een kleine maar radicale beweging van vakbondsactivisten en oppositionele communisten die ook in Leiden actief was.

Hoewel daarmee de politiek-organisatorische geschiedenis is geschetst, wordt daaruit niet duidelijk waarom mensen zich aansloten bij deze beweging, of wat het lidmaatschap voor hen betekende. In 2004 stelde Henk te Velde vast dat klassieke partijgeschiedenissen zich vooral richtten op organisatie en ideologie, terwijl de partijcultuur verwaarloosd werd. Hij stelde voor om partijen te benaderen als ‘morele gemeenschappen’ die gekenmerkt worden door een eigen nestgeur; een ‘wij-gevoel’. Zo’n benadering helpt om vragen te beantwoorden als ‘wat bond de leden van de partijen nu eigenlijk, waarom werd men lid?’²⁴

Koen Vossen heeft op basis van die aanpak de landelijke revolutionair-socialistische bewegingscultuur geschetst.²⁵ Die

22 R. Harthoorn, *Vuile oorlog in Den Haag. Bestrijding van het communistisch verzet tijdens de Duitse bezetting* (Utrecht 2011).

23 De partij kan, in navolging van Orwell's karakterisering van haar Catalaanse zusterpartij POUM aangemerkt worden als ‘een van die dissidente communistische partijen die in veel landen de laatste jaren opgekomen zijn als gevolg van het “stalinisme”’. George Orwell, *Saluut aan Catalonië* (Amsterdam 1984) 55.

24 Te Velde, ‘Het wij-gevoel van een morele gemeenschap’.

25 Vossen, *Vrijvissen in het Vondelpark*.

bewegingscultuur werd gekenmerkt door kleinschaligheid, grote persoonlijke inzet, een leidende rol voor charismatische (mannelijke) volksmenners en onderlinge solidariteit tegenover een vijandige buitenwereld. De Leidse beweging leek daarin sterk op die in andere steden, wat blijkt wanneer we ze met elkaar vergelijken.

De RSP kon volgens Vossen af en toe optreden als een 'serieuze concurrent van de CPH', maar ze was ook een afsplitsing van de toch al niet zo omvangrijke communistische beweging: 'Naast de al kleine communistische gemeenschap ontstond zo een nog kleiner revolutionair-socialistisch gemeenschapje'.²⁶ De getalsmatige zwakte poogden de revolutionair-socialisten te compenseren met strakke organisatie en grote persoonlijke inzet. De zoon van de Leidse aanvoerder van de revolutionair-socialisten, Louis de Bolster, herinnerde zich later dat hij met zijn vader op pad ging: 'bondsgeld ophalen of uitkeringen brengen bij leden van de vakbond'.²⁷ Ook in andere plaatsen liepen politiek en gezinsleven door elkaar heen, of concurreerden met elkaar. In Deventer was RSP-voorman Johan Roebers dag en nacht voor de partij in de weer: 'Hij hield van zijn vrouw en zijn kinderen, maar de klassenstrijd ging voor'.²⁸ De zoon van de Haagse revolutionair-socialist Willem Dolleman herinnerde zich later: 'Bakker van beroep, werkte hij 's nachts, terwijl de dag en de zeer late avond aan de beweging gewijd waren; het is geenszins overdreven als wij zeggen dat deze kameraad gemiddeld in zijn strijdersleven 4 á 5 uren per dag geslapen heeft!'²⁹

De nauwe band tussen partij en vakbeweging was een ander kenmerk van de revolutionair-socialistische bewegingscultuur. In veel plaatsen was de leiding van RSP en NAS in handen van dezelfde mensen, net zoals in Leiden. Het NAS was wel veel groter en drukte zijn stempel op de beweging. Het NAS bestond voor een groot deel uit ongeschoolde arbeiders zoals havenarbeiders, bouwvakkers en 'losse arbeiders' zonder vast beroep. Deze aanhang werd aangesproken door hartstochtelijke redenaars en volkse leiders, die benaderbaar waren en konden optreden als belangenbehartigers.³⁰ Zo was de Leidse De Bolster

26 Idem, 151, 155.

27 C. Mentink et al, *Leidse Jazz Geschiedenis van 1899 tot 2009* (Leiden 2008) 61.

28 De Winter, 'J.H.E. Roebers', 86.

29 R. Blom en B. van der Steen, *Wij gingen onze eigen weg. Herinneringen van revolutionaire socialisten in Nederland van 1930 tot 1950* (Delft 2011) 26.

30 Ger Harmsen sprak over de 'heftig geuite emotionaliteit' die in de RSP de boventoon voerde. G. Harmsen, 'Leven en werk van mr. Alex S. de Leeuw. Kommunisties politikus tussen de wereldoorlogen. Een bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlandse marxisme-leninisme', in: *Het tweede jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland* (Nijmegen 1977) 9-190, 65.

niet alleen een goed spreker, maar ook iemand die zich regelmatig mengde in kleine arbeidsconflicten, zoals dat van een groepje lossers dat zich teweer stelde tegen een loonsverlaging.³¹ Het waren kleine conflicten die het NVV links liet liggen. Zijn rol lijkt daarmee op die van de eerder genoemde Roebers, die iedere zaterdag in Deventer een standje had op de markt: 'Het was er een komen en gaan. Niet alleen om sigaren te kopen of te verkopen. Het was eigenlijk een soort openlucht-sprekkuur bij de kraam van Roebers. Politieke- en vakbewegingszaken werden druk besproken en de laatste nieuwtjes uitgewisseld. Waar hij kon, probeerde hij te helpen. "Roebers weet wel wat er moet gebeuren", hoorde men.'³²

Deze 'volkse' politieke stijl, de belangenbehartiging en de band met het NAS vormden zowel de kracht als de zwakte van de revolutionair-socialisten. Weliswaar konden ze daardoor altijd terugvallen op een redelijk stabiele achterban, maar terwijl het NAS in de jaren dertig steeds kleiner werd, groeiden de sociaaldemocraten en communisten. Volgens Vossen vormde de NAS-strategie 'steeds meer een anachronisme, waarin nieuwe generaties arbeiders zich nog nauwelijks konden vinden'.³³ Terwijl concurrerende stromingen een moderniseringsslag maakten, hield het NAS vast aan een 'ouderwetse' politiek. Ook in Leiden vormden de revolutionair-socialisten daardoor een kleine minderheid binnen de socialistisch-communistische arbeidersbeweging.

De revolutionair-socialistische beweging werd ten slotte gekenmerkt door onderlinge solidariteit tegenover een vijandige wereld. De beweging had enerzijds te maken met verschillende vormen van overheidsrepressie. Het was voor ambtenaren verboden om lid te zijn van de RSP of het NAS, demonstraties en vergaderingen werden regelmatig verboden, de politie hield meermalen invallen in het partijkantoor en tal van RSP'ers werden om soms kleine vergrijpen vervolgd. Daarnaast was er ook nog de geweldsdreiging van communisten, die de revolutionair-socialisten zagen als concurrenten en trotskisten die genadeloos bestreden moesten worden. Zo werd Ab Menist in 1931 door een communistische knokploeg het ziekenhuis in geslagen.³⁴ RSP'ers in Zaandam werden tijdens verkiezingen dermate bedreigd dat zij de hulp in moesten schakelen van 'een stuk of wat

31 *De Arbeid*, 16-09-1933.

32 De Winter, 'J.H.E. Roebers', 86.

33 Vossen, *Vrij vissen*, 162.

34 De Winter, *Ab Menist*, 69.

stoere bootwerkers uit Amsterdam'.³⁵ Ook in Leiden reageerde de beweging op deze dreigingen met solidariteit en zelfweer. Net als in andere steden werden boetes en proceskosten gezamenlijk betaald, men schreef brieven naar opgesloten kameraden, zamelde geld in voor hun families, hield optochten en organiseerde zelfverdediging. Toen landelijk partijleider Henk Sneevliet in 1933 naar Leiden kwam,³⁶ liet de Leidse partijsecretaris Groen hem via een brief weten dat hij niet hoefde te vrezen voor verstoringen door communisten, 'want wij hebben een afweerfront van 20 betrouwbare NAS-menschen'.³⁷

Hoewel de Leidse beweging een stuk kleiner was dan in Amsterdam, Rotterdam, Deventer of Dordrecht, vallen bij vergelijking vooral de overeenkomsten op: de nauwe band tussen partij en vakbond, de volkse politieke stijl, de kleinschaligheid, de persoonlijke inzet en solidariteit tegenover een vijandige wereld. De begrippen en methoden van Te Velde en Vossen helpen de revolutionair-socialistische 'nestgeur' en bewegingscultuur in algemene zin te schetsen. In feite gaat het daarbij om de landelijke partijcultuur. Het begrippenapparaat van Van Veldhuizen vormt daarop een belangrijke aanvulling, omdat het inzicht biedt in de interne dynamiek van lokale afdelingen.

'Alles is in Leiden in orde'. Het moeizame begin van de Leidse RSP

De RSP-Leiden telde hooguit dertig leden en ook het NAS-Leiden was met zo'n driehonderd leden 'numeriek vrij zwak'.³⁸ De revolutionair-socialistische beweging was dus klein, maar niet onbelangrijk. Omdat conflicten, afsplitsingen en scheuringen een integraal onderdeel vormen van de bredere socialistische bewegingscultuur, moet men ook de RSP in ogenschouw nemen om die bredere bewegingscultuur goed te begrijpen. De RSP en het NAS organiseerden een deel van de armste lagen uit de arbeidersbevolking, waardoor de geschiedenis van de revolutionair-socialistische beweging inzicht biedt in hoe zij zich organiseerden en politiek beleefden. Ten slotte biedt dit een artikel

35 Blom en Van der Steen, *Wij gingen onze eigen weg*, 68.

36 Voor Henk Sneevliet en de RSP, zie: Perthus, *Henk Sneevliet*; F. Tichelman, *Henk Sneevliet. Een politieke biografie* (Amsterdam 1974); Van der Steen, "Hij staat naast ons als onbaatzuchtig medestrijder", 593-613.

37 RSP-Leiden aan H. Sneevliet, 8 februari 1933, map 32, Archief RSP, IISG.

38 P.A.S.-Leiden aan het bestuur van het N.A.S., 4 mei 1928.

een case study die toont hoe het begrip ‘politieke familie’ gebruikt kan worden om lokale partijdynamieken te analyseren.

De geringe omvang van de Leidse RSP-afdeling kan deels verklaard worden uit de sociale en politieke verhoudingen in de stad. Leiden stond tijdens het interbellum bekend als een arme industriestad. De belangrijkste sectoren waren textiel-, conserven- en staalindustrie; alle drie sectoren die zeer conjunctuurgevoelig waren en waar de lonen laag waren.³⁹ Het omvangrijke arbeiderssegment van de bevolking bood daarmee een goede voedingsbodem voor lokale sociaaldemocraten, die coöperatieve winkels startten, evenals een woningbouwvereniging, een netwerk van sociale en culturele verenigingen en ten slotte een goed georganiseerde vakbond en partij.⁴⁰ De lokale afdeling van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) was daarnaast uitgesproken links. Toen orthodoxe marxisten in 1909 uit de partij stapten, ging een groot deel van de Leidse afdeling, inclusief het afdelingsbestuur, aanvankelijk mee naar de nieuwe partij, ook al keerden de meesten na enkele weken alweer terug naar de moederpartij. En hoewel veel sociaaldemocraten in andere steden toetraden tot het stadsbestuur, weigerde de Leidse SDAP dat te doen tot 1935, omdat zij vond dat coalities met ‘burgerlijke partijen’ onverenigbaar waren met socialistische beginselen.⁴¹ Door haar optreden wist de SDAP in Leiden het grootste deel van de seculiere en socialistische arbeiders aan zich te binden; en vanaf de invoering van het algemeen stemrecht in 1918 kon zij in de stad standaard aanspraak maken op vijftientig tot dertig procent van de stemmen (zie bijlage II). De CPH had daardoor weinig ruimte en bleef zeer klein; de partij telde doorheen de jaren twintig niet meer dan enige tientallen leden en tussen de 441 (1918) en 1.122 (1939) stemmen. Ze kon tijdens het interbellum aanspraak maken op één zetel in de gemeenteraad.⁴² In andere steden als Amsterdam,

39 F. Boersma, ‘Economische en sociale verhoudingen. Breuk met het verleden’, in: R.C.J. van Maanen en J.C.H. Blom (red.), *Leiden: De geschiedenis van een Hollandse stad. Leiden vanaf 1896* (Leiden 2004) 59-99.

40 D. Wortel, *In het belang der gansche arbeidersbevolking. De Leidsche Bestuurdersbond en de Leidse afdeling van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen in de periode 1900-1914* (Leiden 2000)

41 V. Veldheer, ‘De opkomst van de sociaal-democratie. Politiek en bestuur’, in: Van Maanen, *Leiden*, 207-231.

42 Over de communistische partij in Leiden tijdens het interbellum is vrijwel niets geschreven. Lokaal partijleider Johan Knuttel schreef een autobiografie, waarin hij de RSP en haar aanvoerder niet noemt. Zie: J.A.N. Knuttel, *Levensloop* (Leiden 1989); J. Slangen, ‘Van strenge sociaal-democraat tot scheurmaker. J.A.N. Knuttels aandeel in het schisma van Deventer (1909)’, *Jaarboek Dirk van Eck* (2000) 95-150; Idem, ‘Communisten in Leiden aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. De Sociaal-Democratische Partij (SDP), afdeling Leiden van 1909 tot 1914’ in: *Leids Jaarboekje* (1986) 134-164, 160.

Rotterdam en Deventer lukte het de SDAP minder goed om ook de onderste lagen van de arbeidersklasse aan zich te binden, waardoor er meer ruimte was voor partijen als de CPH. En als afsplitsing van de CPH was de RSP in Leiden nóg kleiner.

Tegelijkertijd kan de duurzaamheid van de revolutionair-socialistische beweging in Leiden verklaard worden door een lokaal perspectief te hanteren en haar te benaderen als een politieke familie. In *De Partij* benadrukt Van Veldhuizen dat achter partijafdelingen sociale netwerken schuilgaan die tot op grote hoogte de dynamiek van een afdeling bepalen. Vaak bestonden die netwerken al langer en de partij lag 'als nieuwe structuur over een netwerk heen waarin ze al langer sociabiliteit vonden'.⁴³ Van Veldhuizen stelt verder dat het functioneren van deze netwerken de sleutel was tot het succes van partijafdelingen, want: 'Achter iedere succesvolle afdeling stonden een of twee goede organisatoren met een stevig netwerk en een onvermoeibaar doorzettingsvermogen'.⁴⁴

Hoewel Van Veldhuizens studie zich richt op de SDAP aan het einde van de negentiende eeuw, zien we dezelfde dynamiek bij de RSP-Leiden aan het einde van de jaren twintig. De RSP-Leiden werd immers grotendeels gevormd door activisten die elkaar al jarenlang kenden uit de CPH en/of het NAS. Dat gold bijvoorbeeld voor de Leidse aanvoerders van de RSP, Louis de Bolster en Evert Groen.⁴⁵ Toch kunnen de netwerken die 'onder' de partijafdeling schuilgingen slechts schetsmatig worden gereconstrueerd. Wanneer de ledenlijsten uit het RSP-archief naast de persoonslijsten van de CID uit 1924 en 1939 gelegd worden,⁴⁶ blijkt dat veel Leidse RSP'ers ook actief waren in het NAS, dat veel van hen ongeschoolde arbeiders waren ('los werkman', 'lompensorteerder', 'grondwerker') en dat ze in armoedige of zelfs sloppenwijken woonden. Ook geeft het overzicht enig inzicht in de politieke biografieën van leden; zo toont het hoe Groen zich

43 Van Veldhuizen, *De Partij*, 113.

44 Idem, 111.

45 De Bolster wordt voor het eerst genoemd in een krantenbericht uit 1923, wanneer hij secretaris is van Arbeiders-Hulp-Duitschland, een mantelorganisatie van de CPH (Leids Dagblad 22 dec 1923); Groen wordt in 1924 door de CID genoemd als lid van de Communistische Partij ('Lijsten van Nederlandse Revolutionairen (1924); <https://resources.huygens.knaw.nl/watermarker//pdf/cid/0500-0599/552.pdf>).

46 Ledenlijsten in RSP-archief, zie: *Archief Revolutionair-Socialistische Partij, 1928-1941* (Amsterdam 2022) 6-7 [online geraadpleegd op: <https://search.iisg.amsterdam/Record/ARCHO1180/Export?style=PDF>]. Voor de CID-lijst van 'links-extremistische personen' (1939), zie: <https://resources.huygens.knaw.nl/watermarker//pdf/cid/2200-2299/2232.pdf>.

ontwikkelde van oppositioneel communist, tot overtuigd RSP'er, om uiteindelijk over te stappen naar de Groep Bolsjewiki-Leninisten (GBL). Ten slotte illustreert het overzicht de overlappingen tussen gezin en politiek, bijvoorbeeld wanneer partners of kinderen lid waren van dezelfde of concurrerende linkse partijen, zoals in het geval van J.Ph. de Boer en H.W. Tiemens (zie bijlage I). De informatie blijft echter incompleet en er kunnen slechts algemene indrukken aan ontleend worden.⁴⁷

Door in te zoomen op de twee aanvoerders van de RSP-Leiden krijgen we beter inzicht in de sfeer binnen de vroege afdeling en de moeite die het kostte om een functionerende groep op te bouwen. De Bolster (1897) en Groen (1893) waren net als hun medestanders arbeiders, ook al waren ze iets beter geschoold. De eerste was fabrieksarbeider en de tweede werkte in de bouw. Samen bestuurden ze niet alleen de RSP in Leiden, maar ook de Leidse afdeling van het NAS. Net als andere leden woonden ze in arbeiderswijken in het noorden en het centrum van Leiden, op loopafstand van het vakbonds- en partijkantoor aan Haven 18b.

Van de twee was De Bolster de aanvoerder. Hij was een vlot spreker, die graag in debat ging met politieke tegenstanders. Toen een sociaaldemocraat op een meeting in Leiden stelde dat RSP'ers alleen maar actievoerden tegen het fascisme om stemmen te trekken, onderbrak De Bolster de toespraak en zei tegen de spreker 'dat hij die praatjes maar aan den overkant, in het krankzinnigengesticht, moest gaan vertellen'.⁴⁸ Toen De Bolster wegens ziekte moest invallen tijdens een meeting in Noordwijk verdreef hij met zijn enthousiasme 'al spoedig de teleurstelling over het niet komen van den aangekondigden spreker'.⁴⁹ Tegelijkertijd was De Bolster niet iemand die veel werd uitgenodigd om in andere steden te komen spreken. In Leiden vervulde hij weliswaar een leidersrol, maar hij was geen prominent lid binnen de landelijke partij.⁵⁰

Groen was de secretaris. Hij correspondeerde met het partijbestuur over ondermeer contributiegelden, de komst van sprekers, de verzending van kranten. Hoewel Groen daarmee een cruciale rol vervulde, was hij niet altijd even scherp. Zo vroeg hij het partijbestuur enige tijd na de oprichting van de afdeling: 'Is nu de krant in de contributie inbegrepen?

47 Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat personen uit RSP-ledenlijsten niet werden opgemerkt door de CID, terwijl de CID personen aanmerkte als RSP'er die op de ledenlijsten niet voorkomen. Verder valt een zekere *gender bias* op bij de CID; vrouwen als Rika de Bolster en Helena de Mijl worden niet als serieuze activisten geteld.

48 *De Baanbreker*, 18-02-1933.

49 *De Baanbreker*, 17-03-1934.

50 In 1932 stond De Bolster op nummer 9 van de kieslijst van de RSP voor de Tweede Kamerverkiezingen.

Want wij wisten het niet vast. Zodoende hebben de meesten nog niet betaalt (sic).⁵¹ Jaren later, in 1935, bestelde Groen een pak kranten voor de afdeling, gaf daarbij zijn oude adres op (hij was net verhuisd) en vroeg een maand later waar het pak bleef, waarop het partijbestuur antwoordde: 'Wij verzoeken U op Uw oude adres Ceciliastraat 57a te informeren, waar de kranten ongetwijfeld nog zullen zijn'.⁵²

Het begin van de RSP in Leiden was dus allesbehalve heroïsch. De afdeling was met zes leden uitgesproken klein en ze werd amateuristisch geleid.⁵³ Dat bleek al bij de oprichtingsvergadering, waarvoor Henk Sneevliet werd uitgenodigd. De Bolster schreef hem: 'Wils zoo goed zijn en schrijf mij dan hoe laat je met de trein komt, dan zal er wel een aan de trein staan'.⁵⁴ Sneevliet kwam inderdaad en de afdeling werd opgericht, maar ook in de periode die volgde ging van alles mis. Er was onduidelijkheid over de contributie ('Is nu de krant in de contributie inbegrepen?'), er vielen sprekers uit (afdeling aan het hoofdbestuur: 'Wij zouden graag morgenavond een spreker hebben'.⁵⁵) en progapandamateriaal werd te laat verstuurd ('Alles is in Leiden in orde voor de aanstaande verkiezing. Alleen ontbreken ons aan materiaal zullen jullie ons moeten helpen'.⁵⁶). Hoe koddig zulk amateurisme ook mag klinken, had het wel degelijk serieuze gevolgen. Door gebrekkige communicatie en coördinatie mislukte een poging om met één landelijke lijst deel te nemen aan de Tweede Kamerverkiezingen van 1929. Die flater was deels te wijten aan de Leidse afdeling, die te laat was met het tekenen en inleveren van de juiste documenten.⁵⁷

Ondanks het amateurisme en de tegenslagen was er ook perspectief voor de Leidse beweging. In juni 1928 betrok het NAS een eigen gebouw aan Haven 18B, dat in de jaren erna een vaste uitvalsbasis werd voor partij en vakbond.⁵⁸ Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1929 verwierf de RSP in Leiden 220 stemmen (de CPH kreeg er 404), wat

51 E. Groen [?] aan Molenkamp, 25 maart 1929, map 32, Archief RSP, IISG.

52 Groen aan partijbestuur RSP, 28 oktober 1935 en 23 november 1935; partijbestuur aan Groen, 26 november 1935, map 32, Archief RSP, IISG.

53 RSP-archief, map 14 'Vragenlijsten ingevuld door de afdelingen (1931)'.

54 L. de Bolster aan [onbekend, secr RSV], 31 december 1928, map 32, Archief RSP, IISG.

55 E. Groen aan secretaris RSP, 26 januari 1929, map 228, Archief NAS, IISG.

56 Briefkaart 'Leiden', map 32, Archief RSP, IISG.

57 Molenkamp aan Groen, 22 december 1929, map 32, Archief RSP, IISG; *De Baanbreker*; 15-06-1929.

58 Eind jaren twintig had het NAS ook een eigen pand in beheer, Mobilia, maar dat was wegens teruglopende ledentallen opgegeven. Slangen, 'Communisten in Leiden aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog', 160.

meer was dan men had verwacht.⁵⁹ Men nam zich daarom voor om het op straat uitventen van de krant (colportage) ‘met kracht ter hand te nemen’.⁶⁰ Maar in januari 1930 meldde partijkrant *De Baanbreker* dat het landelijk bestuur ‘niets vernomen’ had uit Leiden in reactie op een nieuwe lezerswerfcampagne.⁶¹ Ze riep de Leidenaren tot de orde: ‘Komaan, partijgenooten, passiviteit komt in het woordenboek van een revolutionnair-socialist niet voor.’⁶² Ondanks herhaalde toezeggingen van Groen aan het partijbestuur dat men in Leiden meer activiteiten zou ontplooiën, bleef het toch nog lang sukkelen. Nog in november 1932, meldde de afdeling in *De Baanbreker*: ‘Te lang heeft men de stem van de RSP uit onze plaats niet gehoord.’⁶³ In dat jaar sloeg de stemming echter om en in januari 1933 meldde de partijkrant dat een ‘handjevol partijgenoten’ de afdeling ‘nieuw leven ingeblazen heeft’.⁶⁴

‘Aan het werk makkers!’. Opleving in de jaren dertig

Toen Van Veldhuizen de vroege SDAP onderzocht, ontdekte hij dat de meeste nieuwe afdelingen slechts een kort leven beschoren waren. Succes werd niet alleen bepaald door de aanwas van nieuwe leden, maar ook door hun onderlinge dynamiek.⁶⁵ Een bloeiende afdeling werd doorgaans voortgestuwd door een of twee gangmakers, die anderen konden enthousiasmeren en organiseren. Iets soortgelijks gebeurde met de partij in Leiden rond 1933. Om structurele redenen groeide de aanhang, maar daarnaast wist men die groei om te zetten in grotere cohesie en slagkracht. Nieuwe leden brachten hernieuwd élan en organiserend vermogen. Hoewel deze interne afdelingsdynamiek niet op detailniveau te reconstrueren valt, is de uitkomst ervan – toegenomen activiteiten – wel degelijk zeer zichtbaar.

In 1932-33 kwam de RSP-Leiden echt op dreef.⁶⁶ Deze opleving had internationale, nationale en lokale oorzaken, die buiten de partij lagen. In internationaal opzicht werd de RSP beïnvloed door

59 *De Baanbreker*, 13-07-1929.

60 E. Groen aan Molenkamp, 13 maart 1929, map 32, Archief RSP, IISG.

61 *De Baanbreker*, 11-01-1930.

62 *De Baanbreker*, 11-01-1930.

63 *De Baanbreker*, 26-11-1932.

64 *De Baanbreker*, 07-01-1933.

65 Van Veldhuizen, *De Partij*, 111.

66 De tussenkop is ontleend aan een Leids bericht in *De Baanbreker* van 12 november 1933: ‘Aan het werk makkers, Leve de RSP!’

*Illustratie 1 Een strijdbare RSAP
(bron: De Nieuwe Fakkel, 5 september 1935.)*

de economische crisis en de opkomst van het fascisme. De crisis kostte veel ongeschoolde arbeiders hun baan, waardoor ze moesten stempelen voor een magere werkloosheidsuitkering. Het maakte dat zij de 'crisis van het kapitalisme' aan den lijve ondervonden, gaf hen tijd voor partijwerk en bood hen 'natuurlijke' ontmoetingsplaatsen zoals stempellokalen. Partijen als de CPH en RSP groeiden. De opkomst van het fascisme in binnen- en buitenland gaf de politisering van arbeiders een extra impuls.

De groei van de Leidse afdeling kreeg een extra boost nadat Sneevliet in 1933 werd gearresteerd wegens opruiing en veroordeeld tot vijf maanden gevangenisstraf. Het bracht de leden van de RSP in een staat van opperste paraatheid. De leus 'kiest Sneevliet uit de cel' werd het centrale thema in de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van

1933.⁶⁷ Ook in Leiden werd hartstochtelijk meegeleefd, dat 'blijkt wel uit het feit, dat alle leden aanwezig waren' op een afdelingsvergadering.⁶⁸ Iets later meldde de afdeling trots: 'half Leiden zit al volgekalkt met onze leus "Kiest Sneevliet, RSP."⁶⁹ Iets later kon men 'overall' in de stad de leuze vinden: 'Sneevliet moet vrij'.⁷⁰ Op één avond lukte het drie partijleden om 300 exemplaren van de verkiezingsuitgave van *De Baanbreker* uit te venten.⁷¹

Ten slotte leidde een conflict in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) tot de oprichting van de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP), die ook in Leiden zeer actief werd.⁷² Het élan en mobiliserend vermogen van de OSP werkten aanstekelijk op de Leidse RSP'ers, die zich tegenover de nieuwe concurrent wilden bewijzen: 'Zoo kwam de gedachte op het werk voor de Rev. Soc. Partij en de Baanbreker aan te pakken.' Men wilde weer deelnemen 'aan het openbare leven' door meetings te organiseren en kranten te verkopen.⁷³

Onder invloed van deze factoren begonnen de Leidse afdeling en haar aanhang snel te groeien; van zes (1931), naar 21 (1933), tot dertig leden (1934).⁷⁴ Bij de Tweede Kamerverkiezingen van april 1933 groeide het aantal RSP-stemmers in Leiden tot 436, en op de daaropvolgende 1 mei-viering kwamen 200 mensen af.⁷⁵ Internationale, nationale en lokale omstandigheden bevorderden de groei van de Leidse RSP, maar het waren de leden zelf die het gegroeide potentieel wisten om te zetten in grotere slagkracht en activiteit.

Want de afdeling werd een stuk actiever. Het lukte om drie colportageploegen te vormen, 'een ploeg voor de bedrijven, een voor de stempellokalen en een voor de straatcolportage' en een paar maanden waren het er zelfs vier, die wekelijks zo'n 150 kranten wisten te verkopen: 'elke week moeten er meer Baanbrekers besteld

67 Van der Steen, "Kiest Sneevliet uit de cell".

68 *De Baanbreker*, 04-03-1933.

69 *De Baanbreker*, 04-03-1933.

70 *De Baanbreker*, 18-03-1933.

71 *De Baanbreker*, 11-03-1933.

72 B. de Cort, *Solidariteit in anonimiteit. De geschiedenis van de leden van de Onafhankelijke Socialistische Partij* (Breda 2004).

73 *De Baanbreker*, 26-11-1932.

74 RSP-archief, map 14 'Vragenlijsten ingevuld door de afdelingen (1931)'; map 35, 'Ledenlijsten. Met lijst van secretarissen, 1931-5' 'Overzicht mutatie leden fusiecongres begin 1935'.

75 *De Baanbreker*, 06-05-1933; 13-05-1933.

worden.⁷⁶ Volgens de afdeling bewees het ‘dat de belangstelling van onze partij onder de Leidsche arbeiders groeit’.⁷⁷ Leiden werd met zijn ‘ijver’, ‘uithoudingsvermogen’ en ‘flair’ door het partijbestuur zelfs ten voorbeeld gehouden aan andere afdelingen.⁷⁸

Ook het NAS-Leiden ontplooiëde in deze periode een waaier van activiteiten. In 1933 gingen twintig mannen ‘geregeld’ op stap om met NAS-kranten te colportereren.⁷⁹ De vakcentrale was weliswaar groter dan de partij, maar ze had in Leiden een gelijkaardig mobiliserend vermogen: zo’n vijftien tot twintig actieve leden, die maandelijks zo’n 300 kranten wisten te verkopen en bij populaire meetings mikten op 150 tot 300 bezoekers. De overlap tussen partij en vakbond blijkt uit de locatie voor de meetings (steevast Haven 18B) en de gekozen sprekers. In de winter van 1934 nodigde het NAS-Leiden prominenten uit als Dolf Langkemper, Ab Menist en Willem Dolleman om te spreken over ‘revolutionaire letterkunde’, ‘geweld in den klassenstrijd’ en ‘het radenstelsel’.⁸⁰ De RSP-Leiden organiseerde in dezelfde periode meetings met Langkemper, Dolleman en Sneevliet over de nazi-Duitse machtsovername, het Jordaanoproer en ‘het Verre Oosten’.⁸¹ Partij en vakbond vormden samen duidelijk één beweging.

Tekenend voor de opleving van de RSP-afdeling was dat leden in 1934 zelf een pamflet schreven, stencilden en verspreidden naar aanleiding van de moord op Sergej Kirov in de Sovjet-Unie, die aldaar een nieuwe golf van moorddadige ‘zuiveringen’ in gang zette.⁸² Het stencil zat vol met verwijten aan de CPH, maar ook vol met spelfouten. Het stencil toont evenwel de internationale visie en politieke instelling van de revolutionair-socialisten. Men verweet de ‘inktkoelies’ van de CPH dat zij niets beters te doen hadden dan hun krant ‘volklodderen’ met scheldpartijen tegen ‘die vervloekte Trotskisten’. De Leidse RSP’ers wisten beter: ‘Mensen als Sinovjev, Kamenev en zijn aanhangers worden door de inktkoelies van de CPH als contra revolutionaire [sic] betiteld, deze revolutionaire [sic] die eerst de hoogste posten bezetten in de Sovjet Unie, tijdens dat Lenin de leiding had’.⁸³

76 *De Baanbreker*, 10-02-1934.

77 *De Baanbreker*, 18-02-1933.

78 *De Baanbreker*, 18-02-1933.

79 *De Arbeid*, 18-11-1933.

80 *De Arbeid*, 21-11-1934.

81 *Leidsch Dagblad*, 22 maart 1934; RSP-Leiden aan partijbestuur, 12 augustus 1934, map 32, Archief RSP, IISG; *De Baanbreker*, 6-10-1934.

82 R. Conquest: *Stalin and the Kirov Murder* (Londen 2010).

83 ‘De moord op Kirov’ [stencil], 1934, map 32, Archief RSP, IISG.

De toenemende agitatie leidde ook tot conflicten met de autoriteiten én onderlinge solidariteit. De politie greep vooral in wanneer de revolutionaire kranten en pamfletten opruiender waren dan gebruikelijk. Steunbetuigingen voor Dirk Schilp, die wegens opruiing was gearresteerd, leidden ertoe dat een 'heele zwerm politie-agenten op ons [werd] losgelaten'.⁸⁴ De boetes die het gevolg waren, werden gezamenlijk betaald. Toen W.J. van der Steen werd gearresteerd en veroordeeld tot een halfjaar cel vanwege het verspreiden van pamfletten over het Jordaan-oproer, reageerde de bewegingspers: 'Kameraden bezorgt hem veel post!'⁸⁵ Gedurende zijn opsluiting zamelden lokale partij- en vakbondsleden geld in voor het levensonderhoud van zijn vrouw en kinderen.⁸⁶ Op de dag van zijn vrijlating legden partijleden elk vijftig cent in om twee touringcars te huren om hem hem op te halen uit het huis van bewaring. Een bereiden agent waarschuwde hen: 'geen hiep hoera roepen of zingen of anders vielen er rake klappen'.⁸⁷ 's Avonds organiseerde de afdeling een begroetingsvergadering in de kleine stadsgehoorzaal (275 bezoekers), met toespraken en muziek. Van der Steen kreeg 'eenige boeken en een portret van Lenin aangeboden', en De Bolster sloot de avond af met een oproep aan iedereen om 'aan den strijd voor het socialisme deel te nemen'.⁸⁸

Dat desondanks lang niet alles soepel verliep, bleek toen Groen driehonderd kranten bestelde bij het landelijk NAS-bestuur, daarbij zijn oude adres opgaf en vervolgens navraag moest doen waar de kranten bleven.⁸⁹ Weer iets later meldde Groen dat de kranten 'nog niet weg [i.e. verkocht] zijn' omdat de afdeling door het verkeerde adres opeens met twee edities van de krant en dus 'met 1000 [exemplaren] gelijk in ons maag zaten'.⁹⁰ Weer iets later vroeg de Leidse RSP-afdelingssecretaris 'of je nog eenige contributieboekjes voor mij heeft, daar bij minstens 8 of 9 partijgenoten de kaart vol is, of hun kaart kwijt zijn' en verder 'of je nog niet wat schrijfpapier heeft, met het hoofd RSP, daar wij nog wel eens brieven naar andere partijen moeten schrijven'.⁹¹ Ondanks dergelijke

84 *De Baanbreker*, 14-01-1933.

85 *De Baanbreker*, 11-08-1934.

86 *De Baanbreker*, 02-02-1935.

87 *De Baanbreker*, 19-01-1935.

88 *De Baanbreker*, 26-01-1935; 02-02-1935.

89 PAS-Leiden aan NAS, 28 oktober 1935; idem, 23 november 1935; NAS aan PAS-Leiden 26 november 1935.

90 PAS-Leiden aan NAS, 16 december 1935, map 228, Archief NAS, IISG.

91 RSP-Leiden aan partijbestuur, 21 september 1934.

perikelen meldde de RSP-Leiden in 1935: 'In de afdeeling Leiden gaat het nog steeds crescendo.'⁹²

Met haar programma en acties lukte het de RSP-Leiden in de jaren dertig een groeiende aanhang op te bouwen. Internationale, nationale en lokale omstandigheden leidden tot een groter potentieel voor de RSP in Leiden, maar het was aan de leden om dat potentieel te realiseren. Daarbij trad een gelijkaardige dynamiek op die Van Veldhuizen waarnam bij de vroege SDAP. De SDAP bood leden met haar ideologie iets nieuws ('een eensluidende nationale ambitie, een breed vertakt netwerk en een ambitieuze veranderingsagenda die ver over de grenzen van het vaderland reikte'), maar succesvolle afdelingen 'deelden steevast meer met elkaar dan de keuze voor het socialisme'.⁹³ Die dynamiek ging ook op voor de RSP-Leiden, ook al bleven de relaties die achter de bloeiende RSP schuilgingen lange tijd onzichtbaar. In de tweede helft van de jaren dertig veranderde dat en werden deze relaties steeds meer geformaliseerd. Sociale en gezinsactiviteiten werden steeds belangrijker en bleven zelfs doorgaan nadat de RSP-Leiden eind jaren dertig uiteenviel.

De revolutionair-socialistische familie

Te Velde benadert de moderne politieke partij als een morele gemeenschap die ideologie en buitenparlementaire organisatie met elkaar verbindt.⁹⁴ Lid worden behelsde daarom méér dan het onderschrijven van een bepaalde mening, het bepaalde in meer of mindere mate het politieke en sociale leven. In Nederland leidde dit tot het ontstaan van levensbeschouwelijke zuilen, die politiek, cultuur en sociale activiteiten nauw aan elkaar bonden.⁹⁵ De zuilen boden een model dat ook door revolutionair-socialisten werd gekopieerd. Dat de revolutionair-socialistische beweging veel aandacht besteedde aan politiek-culturele activiteiten zoals scholingsbijeenkomsten, muziekavonden en filmvertoningen weten we door studies over de partij, vakbond en specifieke afdelingen. Van der Veen heeft voor

92 *De Baanbreker*, 26-01-1935.

93 Van Veldhuizen, *De Partij*, 145, 263, 267.

94 Te Velde, 'Het wij-gevoel van een morele gemeenschap'.

95 S. Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland* (Nijmegen 1983); J.C.H. Blom en J. Talsma (red.), *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2000); P. van Dam, *Staat van verzuiling. Over een Nederlandse mythe* (Amsterdam 2011).

Deventer laten zien hoe belangrijk culturele activiteiten waren voor het partijleven.⁹⁶ Maar uit het Leidse materiaal spreekt daarnaast nog iets anders, namelijk hoe belangrijk *kinderactiviteiten* waren voor de beweging.⁹⁷ Dit geeft de term ‘politieke familie’ een heel andere betekenis. Maar hoewel activisten probeerden sociale en familienetwerken te activeren om hun eigen organisaties te versterken en bestendigen, bleek al snel het tegenovergestelde: dat netwerken veel bestendiger bleken dan partijorganisaties.

In maart 1929 meldde het NAS-Leiden aan haar landelijk bestuur dat men een kinderkoor had opgericht met 27 kinderen.⁹⁸ Het kinderkoor heette ‘Ontwaakt’ en zou in het weekend van 1 mei voor het eerst optreden. De NAS-afdeling riep haar leden op om ‘vrouw en kennissen’ mee te nemen, evenals hun kinderen.⁹⁹ Na afloop bleek de mei-viering ‘z  er goed geslaagd’: Honderd kinderen hadden de bijeenkomst bezocht, er heerste een ‘prettige, opgewekte stemming’, er was een sprookje voorgelezen waar de kinderen ‘met volle aandacht’ naar hadden geluisterd en het kinderkoor was onthaald op een ‘daverend applaus’.¹⁰⁰

Het kinderkoor werd in de jaren erna vaste prik bij vieringen en openbare bijeenkomsten, die steeds meer werden opgezet als familiebijeenkomsten. Aankondigingen van politieke meetings en 1-mei-vieringen in de jaren dertig vermeldden haast standaard dat er naast een politiek programma ook activiteiten voor kinderen werden georganiseerd. Het NAS-Leiden organiseerde kinderkampen, kinderfeesten, wekelijkse handwerklessen (‘De jongens van 6 tot 7 uur; de meisjes van 7 tot 8 uur’), bonte avonden, en fiets-, wandel- en boottochten.¹⁰¹ Hoewel de vakbond deze activiteiten organiseerde, bestendigden zij   ok het netwerk waar de RSP uit putte. Veel actieve RSP’ers waren immers lid van het NAS en zagen de NAS-leden als hun directe achterban.

96 J. van der Veen, ‘De Deventer revolutionair-socialisten’, toespraak, 10 april 2022, <https://www.sneevlietherdenking.nl/herdenking-westerveld-10-april-2022/>

97 De rol van kinderactiviteiten voor andere (linkse) politieke bewegingen tijdens het interbellum heeft daarentegen wel de nodige aandacht gekregen. Zie onder andere: G. Harmsen, *Blauwe en rode jeugd. Een bijdrage tot de geschiedenis van de Nederlandse jeugdbeweging tussen 1853 en 1940* (Assen 1961); W. Linnans, ‘De communistische papepel. Opgroeien in de communistische beweging, 1918-1939’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129:4 (2016) 545-568.

98 PAS-Leiden aan NAS-bestuur, 3 maart 1929, map 228, Archief NAS, IISG.

99 *De Arbeid*, 20-04-1929; 27-04-1929.

100 *De Arbeid*, 25-05-1929.

101 *De Arbeid*, 22-06-1929; 30-11-1929; 14-12-1929; 25-04-1931; 12-07-1935.

De kinderactiviteiten hadden niet alleen een ontspannende (voor de kinderen) en ontlastende (voor de gezinnen) functie, maar ook een politieke. Dat bleek uit de selectie van liedjes voor het kinderkoor, maar ook uit de films die men vanaf 1934 vertoonde in de Casino-bioscoop aan de Hoge Woerd.¹⁰² Naast een zelfgemaakte film van een kinderkamp ('Een luid geroep en gelach ging op wanneer zij zichzelf of "Oome Kees" ontdekten') draaide men politieke films als *Een bloedige zondag* en *Miljoenengraf*.¹⁰³ In 1935 meldden organisatoren van een kinderfeest dat zij tegenwicht wilden bieden aan de aanhoudende pogingen van de bezittende klasse om 'onze kinderen te betrekken in het nationalistische front'.¹⁰⁴ Bij een fietstocht door het Westland was het de bedoeling dat deelnemers 'verkiezings-fietsborden met naam kandidaat en lijstnummer' aan hun fiets bevestigden.¹⁰⁵

De activiteiten mobiliseerden kinderen, hun ouders en speciaal ook vrouwen. Tijdens de 1-Mei-viering van 1934 ging men eerst met honderd kinderen naar Katwijk aan Zee, waarna mannen en vrouwen 's avonds samen konden vieren.¹⁰⁶ Dat men het feminisme serieus nam, bleek uit de oprichting van een afdeling van de NAS-vrouwenbond. Prominent partijlid Stien de Zeeuw sprak in Leiden over 'De vrouw en het socialisme', en stelde: 'Alleen in het socialisme kan de vrouw tot volle ontwikkeling komen in alle levensverhoudingen'.¹⁰⁷ De grenzen van dit feminisme bleken evenwel uit het feit dat de kinderactiviteiten vooral door vrouwen werden geleid en uit de uitspraak van een afdelingsbestuurder dat de politieke organisatie van vrouwen 'dringend noodzakelijk was' 'met het oog op het jeugdwerk'.¹⁰⁸

In zijn biografie van Trien de Haan, partijbestuurder en mede-oprichter van de NAS-vrouwenbond, onderzocht Bart Lankester de rol van het feminisme binnen de revolutionair-socialistische beweging.¹⁰⁹ Volgens hem waren bewegingsleiders oprecht gecommitteerd aan feministische waarden, was er ruimte voor een zekere mate aan pluriformiteit binnen dat feminisme, maar waren er ook duidelijke

102 *De Arbeid*, 05-01-1935; 10-05-1935.

103 *De Arbeid*, 22-06-1929; 30-11-1929; 14-12-1929.

104 *De Arbeid*, 23-08-1935.

105 *De Arbeid*, 09-04-1935.

106 *De Arbeid*, 09-05-1934.

107 *De Arbeid*, 17-03-1934.

108 *De Arbeid*, 16-03-1929. In 1934 werd inderdaad een Leidse afdeling opgericht van de NAS-vrouwenbond (*De Arbeid*, 30-06-1934), ook al blijkt noch uit *De Arbeid* noch uit de krant van de NAS-vrouwenbond dat deze afdeling veel activiteiten ontplooidde.

109 B. Lankester, *Kom vrouwen, aangepakt! De revolutie van socialiste Trien de Haan* (Amsterdam 2017).

grenzen. Het commitment bleek onder andere uit de financiële steun voor het uitgeven van een periodiek van de vrouwenbond, waar naast vrouwen ook mannelijke partijbestuurders voor schreven. De Haan hekelde in dat periodiek de tegenwerking die strijdbare vrouwen ondervonden van hun echtgenoten, iets waar Sneevliet zich evenzeer tegen uitsprak: 'Kan men zich overtuigend socialist noemen en de gelijkheid van de geslachten ontkennen?'¹¹⁰ De pluriformiteit bleek uit het naast elkaar bestaan van verschillende ideeën over vrouwenbevrijding; terwijl sommigen erop hamerden dat deze zich pas na de revolutie daadwerkelijk zou voltrekken, hamerde De Haan erop dat juist de strijd voor het socialisme bevrijdend werkte, terwijl ze evenzeer benadrukte dat socialistische bewustwording en vorming een voorwaarde waren voor strijd en bevrijding. Ten slotte stelde De Haan dat vrouwen vanwege hun rol in het gezin beter inzicht hadden in de noodzaak van een revolutie, die het gezin zou bevrijden van armoede, meisjes en vrouwen hun onafhankelijkheid zou geven en moeders zou bevrijden van zorgen om hun zonen, die voor het leger werden geworven. Al deze verschillende opvattingen over het feminisme bestonden naast elkaar binnen de revolutionair-socialistische beweging.¹¹¹ Tegelijkertijd waren er echter ook grenzen. Het doel van de NAS-vrouwenbond was de 'ontwikkeling van de vrouw op de grondslag van de politiek die door de RSAP en het NAS worden gevoerd'.¹¹² Lankester merkt op dat Sneevliet niet alleen een rol zag voor vrouwen in de strijd, maar ook 'bij traditionele vrouwentaken als het jeugdwerk en het leiden van kinderkampen'.¹¹³ En of de NAS-vrouwenbond ruimte had om een eigen positie te bepalen over politieke vraagstukken, was volgens hem 'zeer de vraag'.¹¹⁴

In de tweede helft van de jaren dertig nam het animo voor gezinsactiviteiten geleidelijk af. In 1935 organiseerde het NAS-Leiden nog een 'bioscoopvoorstelling en versnaperingen' voor 250 kinderen.¹¹⁵ Een jaar later volgde een sporttoernooi voor 130 kinderen.¹¹⁶ De meiviering van 1939 werd 'minder bezocht' met nog altijd 'ruim honderd'

¹¹⁰ Idem, 83-84.

¹¹¹ Idem, 89-108.

¹¹² Idem, 69.

¹¹³ Idem, 83.

¹¹⁴ Idem, 105.

¹¹⁵ *De Arbeid*, 10-05-1935.

¹¹⁶ *De Arbeid*, 15-05-1936.

Illustratie 2 Karikatuur van Stalinisten
(bron: De Nieuwe Fakkel, 10 september 1937.)

kinderen.¹¹⁷ Dat laatste is interessant, omdat de RSP-Leiden rond die tijd in een diepe crisis was beland.

In 1937-1938 werd de RSP-Leiden verscheurd door politieke en persoonlijke conflicten. Een politiek conflict deed zich voor nadat Trotski en medestanders in 1938 een internationaal verbond oprichtten (de Vierde Internationale), waar de landelijke RSP zich (nog) niet bij wilde aansluiten. Dat leidde tot een scheuring in de partij

¹¹⁷ *De Arbeid*, 12-05-1939.

en de oprichting van een nieuwe organisatie, de Groep van Bolsjewiki-Leninisten (GBL), waar ook Leidse RSP'ers zich bij aansloten.¹¹⁸ Daarnaast ontstond een persoonlijk conflict doordat Louis de Bolster een relatie kreeg met Helena de Mijl, die daartoe scheidde van haar man Pieter de Ruiter, die volgens de CID een 'vooraanstaand RSAP'er' was.¹¹⁹ De CID meldde enigszins triomfantelijk: 'door hieruit ontstane oneenigheid viel de geheele RSAP-afdeling in 1938 uit elkaar'.¹²⁰

Opvallend was dat niet alleen De Ruiter maar ook Groen zich, samen met vier andere kameraden, bij de GBL aansloot. Nadat hij meer dan tien jaar nauw had samengewerkt met De Bolster kwam het nu tot een breuk. Het geeft aan hoe diep de scheidslijnen werden getrokken. Maar er blijft ook veel onduidelijk. Het is bijvoorbeeld de vraag of Groen bestuurslid bleef van het NAS-Leiden en hoe het conflict in de partijafdeling het vakbondswerk beïnvloedde. Het voortdurende succes van NAS-kinderactiviteiten doet vermoeden dat in ieder geval een deel van het sociale netwerk waar het RSP-Leiden op bouwde onaangetast bleef door de bovengenoemde partij-politieke conflicten. Maar feitelijk is er te weinig informatie om hier uitspraken over te doen. Buiten het summiere verslag van de CID zijn geen brieven, rapporten, krantenverslagen of andere documenten overgeleverd over de splitsing.

De RSP-Leiden kwam het conflict niet meer te boven en ontplooide na 1937 geen activiteiten meer (in de bewegingspers is daarover in ieder geval niets te vinden), hoewel het revolutionair-socialistische milieu qua ledental en aanhang – nu verdeeld over twee organisaties – wat inzakte maar daarna min of meer stabiel bleef. Volgens de CID telde de RSP-Leiden in 1939 nog 18 leden, terwijl de GBL er zes telde (samen 24); dat was zes minder dan de RSP-Leiden op haar hoogtepunt telde. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1937 trok de RSP in Leiden stemmen 277, en bij de Provinciale Statenverkiezingen van 1939 behaalden de twee groepen samen 194 stemmen (88 voor de RSP en 106 voor de GBL).

Het lijkt erop dat het milieu de sociale netwerken die 'onder' de RSP schuilgingen slechts in beperkte mate beïnvloed werden door de politieke conflicten binnen de partij. Als dat zo zou zijn – juist over

118 R. Blom en B. van der Steen, *Een banier waar geen smet op rust. De geschiedenis van het trotskisme in Nederland, 1938-heden* (Soesterberg 2015) 27-31.

119 In maart 1937 was Rika de Bolster, de vrouw van Louis, op veertigjarige leeftijd overleden. Het NAS-Leiden herdacht haar als iemand die 'steeds voor het werk van de beweging te vinden' was, en die voor Louis gold als een 'trouwe kameraad, die altijd aan zijn zijde stond'. *De Arbeid*, 26-03-1937.

120 'Door de CID opgestelde lijst van links-extremistische personen geordend per gemeente', <http://resources.huygens.knaw.nl/pdf/cid/2200-2299/2232.pdf>.

contacten en netwerken in stand te houden, wat latere samenwerking en soms zelfs herenigingen mogelijk maakte.¹²¹ Voor dat laatste waren de verhoudingen in Leiden aan het einde van de jaren dertig echter te zeer verzuurd.

Bezetting, vervolging en herinnering

In mei 1940, toen Nederland overvallen werd door nazi-Duitsland, bestond er geen actieve RSP-afdeling meer in Leiden. De landelijke partij hief zichzelf op en vormde uit betrouwbaar kader een ondergrondse organisatie: het Marx-Lenin-Luxemburg-Front (MLL-Front). Volgens Max Perthus en Wim Bot was er ook contact met Leiden, maar onduidelijk blijft waar die contacten uit bestonden.¹²² Hoewel de RSP en het Front rond 1940 niet actief waren in Leiden, had de bezetting noodlottige gevolgen voor de vroegere aanvoeders van de revolutionair-socialistische beweging in Leiden. Zowel De Bolster als Groen werden aan het begin van de bezetting opgepakt en geen van beiden hebben de oorlog overleefd.¹²³

Bijzonder tragisch is het lot van De Bolster. Hij werd niet opgepakt wegens verzetswerk, maar omdat hij in de jaren dertig door de CID was geregistreerd als linksextremist. Na de nazi-Duitse inval van de Sovjet-Unie in juni 1941 wilde de bezetter een opleving van verzetsactiviteiten door communisten voorkomen. Zij gaf een groot aantal burgemeesters opdracht om bekende CPN'ers te arresteren. In Leiden en in andere steden besloten autoriteiten echter ook RSP'ers te arresteren. Daarop gaf de Sicherheitsdienst opdracht om een verdeling tussen communisten en RSP'ers te maken. Op 16 augustus 1941 stelde de Leidse commissaris van politie zo'n lijst op, waarin De Bolster niet alleen werd aangemerkt als RSP'er, maar ook als Joods. Dat laatste was niet waar, maar had dramatische gevolgen. De Bolster werd niet, zoals de meeste andere Leidse RSP'ers, vrijgelaten, maar naar het concentratiekamp Neuengamme gestuurd. Vandaaruit werd hij eerst naar Dachau en vervolgens naar Auschwitz gestuurd, waar hij op 4 december 1941 werd vergast.¹²⁴

121 M. van der Linden, 'The many faces of Dutch syndicalism', in: M. van der Linden en W. Thorpe (red.), *Revolutionary syndicalism. An international perspective* (Aldershot 1990) 45-57.

122 Perthus, *Voor vrijheid en socialisme*; Bot, *Tegen fascisme, kapitalisme en oorlog*.

123 Over het lot van andere Leidse revolutionair-socialisten is weinig bekend.

124 Zijn naam staat vermeld op het monument De Naald in het Kooipark in Leiden-Noord. Meer

Evert Groen werd iets later, in juli of augustus,¹²⁵ gearresteerd vanwege deelname aan de Haagse verzetsgroep De Vonk. De groep was geïnfiltreerd door een politespion. Groen zat achtereenvolgens gevangen in het Oranjehotel, Amersfoort, Vught, Buchenwald, Sachsenhausen en Halberstadt. In de laatste plaats overleed hij op 3 mei 1945, na de bevrijding, aan ontberingen.¹²⁶

Na de oorlog werden De Bolster en Groen in sociale- en familiekring herdacht. Zij werden niet bijgezet in het monument voor gevallen revolutionair-socialisten in Westerveld en zij worden niet genoemd in de herdenkingsboeken van het Sneevliet Herdenkingscomité, de geschiedenis van het MLL-Front of de geschiedschrijving van de GBL en haar ondergrondse voortzetting.¹²⁷ Ook andere revolutionair-socialisten die de oorlog niet overleefden werden doorgaans in besloten kring herdacht. Direct na de oorlog lieten nabestaanden zich doorgaans niet voorstaan op het revolutionaire verleden van dierbaren. De angst voor nieuwe repressie was te groot. Veel vaker werd er gezwegen, zelfs door ouders tegenover hun kinderen. Pas sinds korte tijd is er meer aandacht voor deze ‘onbekende’ revolutionair-socialistische slachtoffers van de bezetting.¹²⁸

De nieuwe interesse voor revolutionair-socialisten en hun lotgevallen tijdens de bezetting kan gezien worden als onderdeel

informatie (inclusief enige tegengestelde details) zijn te vinden op: <https://www.leiden4045.nl/louise-de-bolster>; <http://www.rudi-harthoorn.nl/communistische-verzetsmensen-uit-regio-den-haag-a-g>; <http://www.rudi-harthoorn.nl/personen-uit-verzet>

125 Rudi Harthoorn noemt de datum 26 juli 1941, de website oorlogsbronnen spreekt van 6 augustus 1941.

126 Hij is begraven op Nationaal Ereveld Loenen. <https://www.oorlogsbronnen.nl/tijdlijn/Evert-Groen/02/53576>; <http://www.rudi-harthoorn.nl/communistische-verzetsmensen-uit-regio-den-haag-a-g>.

127 Perthus, *Voor vrijheid en socialisme*; Smeets en De Winter, *Wij moesten door*; Bot, *Tegen fascisme, kapitalisme en oorlog*; Ibid, *Generaals zonder troepen. Het Comité van Revolutionaire Marxisten, zomer 1942 – mei 1945* (Amsterdam 1986).

128 De Werkgroep Vergeten Verzet Deventer speelde daarbij een voortrekkersrol. Zij begon rond 2017 aandacht te vragen voor het lot van communistische en revolutionair-socialistische verzetsmensen, door onderzoek, nieuwsbrieven en bijeenkomsten. Het leidde tot erkenning, onder andere middels een plaquette in het Deventer gemeentehuis voor gevallen raadsleden, de opname van ‘vergeten’ Deventer verzetsmensen op de Erelijst voor Gevallen in de Tweede Kamer en het vernoemen van straten naar verzetsmensen. Zie: ‘Deventer verzetsmensen krijgen straatnaam’, *De Stentor* 8 mei 2017; ‘Deventer verzetsman Bosma eindelijk opgenomen in Erelijst van Gevallen’, *De Stentor* 27 februari 2019; ‘Plaquette voor vergeten raadsleden’, *4 mei deventer*, 2 juli 2020 (<https://www.4meideventer.nl/uette-voor-vergeten-raadsleden>); ‘Vergeten oorlogshelden Deventer herdacht’, *De Stentor* 2 juli 2020; J. Hulsman, ‘Lies: “In de dagen na de bevrijding werd er op straat gedanst”, *Koekstad*, 10-04-2020; <https://www.dekoekstad.nl/lies-rouw/#:~:text=In%202017%20overanderde%20er%20veel,lk%20was%20overdonderd.>

van een grotere ontwikkeling, waarbij steeds meer groepen hun 'eigen' slachtoffers gaan herdenken.¹²⁹ Het kan echter ook gezien worden als een ontwikkeling binnen de 'revolutionair-socialistische herinneringscultuur', die reflectiever en inclusiever wordt.¹³⁰ Toch is zelfs de geschiedenis van veel groter en succesvoller afdelingen, zoals Dordrecht, nog niet geschreven.¹³¹

Conclusie

Een reconstructie van de geschiedenis van de RSP-Leiden toont de waarde van het begrip 'politieke familie'. Terwijl het begrip 'morele gemeenschap' helpt om de algemene cultuur van een partij te analyseren, levert 'politieke familie' handvatten om beter inzicht te krijgen in de lokale dynamiek van partijafdelingen. Na een moeizame start lukte het de Leidse revolutionairen om hechte sociale verbanden te smeden. Daarbij speelden kinder- en gezinsactiviteiten een belangrijke rol, want zij verbonden sociale en politieke activiteiten met elkaar. De beweging kon deze netwerken vervolgens omzetten in politieke slagkracht, doordat leden met elkaar kranten gingen uitventen, verkiezingscampagnes voerden, meetings organiseerden en die van anderen bezochten. De kinderactiviteiten waren zelfs zo succesvol dat zij nog doorgingen nadat de Leidse RSP-afdeling gesplitst was. De hechte sociale verbanden verklaren waarom mensen actief werden en bleven binnen de revolutionaire beweging. Op deze manier vullen de begrippen 'morele gemeenschap' en 'politieke familie' elkaar aan. Dat leidt tot nieuwe inzichten, maar roept ook nieuwe vragen op.

Een eerste vraag is of de dynamieken die Van Veldhuizen waarnam bij vroege SDAP-afdelingen zich ook voordeden bij andere (niet-socialistische) partijen. Van Veldhuizen stelde vast dat 'onder' deze afdelingen sociale netwerken schuilgingen, dat succesvolle afdelingen doorgaans dreven op een kern van een of twee sleutelfiguren, en dat partijconflicten gedreven werden door een samenloop van persoonlijke en politieke tegenstellingen. Hij illustreerde dit aan de hand van

129 I. Raaijmakers, *De stilte en de storm. 4 en 5 mei sinds 1945* (Amsterdam 2017).

130 Zie ter illustratie de toespraken tijdens de jaarlijkse herdenking te Westerveld van Bart van der Steen in 2021, van Johan van der Veen in 2022 en van Pim Alders en Merle Helmus in 2023, <https://www.sneevlietherdenking.nl/herdenkingen>.

131 'Bewaarde archieffoto's geven Rebekka de Roode en haar vermoorde zoon een gezicht', *Stolpersteine Dordrecht*, https://stolpersteine-dordrecht.nl/het_voorbije_joodse_dordrecht_rebekka_de_roode.html.

lokale casestudies, maar ging niet in op de representativiteit van lokale voorbeelden voor de partij als geheel, of andere partijen.¹³² De onderhavige studie suggereert dat deze dynamieken ook golden voor de RSP dertig jaar later. Wellicht gaat het hier om algemene dynamieken die ook bij andere partijen zichtbaar waren? Vergelijkend onderzoek tussen partijen zal dat moeten uitwijzen.¹³³

Een tweede vraag die zich opdringt is hoe de landelijke partij(cultuur) zich verhiel tot lokale afdelingsdynamieken. Van Veldhuizen benaderde de vroege SDAP als een pluriforme verzameling van afdelingen met zeer afwijkende afdelingsculturen. Met verloop van tijd zorgden bestuurders door middel van landelijke partijpers, bijeenkomsten en congressen voor een uniformerende werking. De RSP vormde dertig jaar later eveneens een vereniging van afdelingen, maar de afdelingen leken al een stuk meer op elkaar; het waren organisaties van doorgaans ongeschoolde arbeiders, gegroepeerd rondom volksmenners, die hartstochtelijke redes combineerden met praktische belangenbehartiging. Maar uit de correspondentie tussen het landelijk RSP-bestuur en de Leidse afdeling komt geen beeld naar voren van een sterk sturend bestuur. Zij waren eerder reactief, voorzagen in verzoeken van de afdeling (om sprekers, brochures en ondersteuning). Ze vaardigden echter geen oekazes uit en grepen ook niet in toen de Leidse afdeling na 1937 ineenzakte. Een landelijke partij beweegt in een heel andere constellatie dan een afdeling, en politieke conflicten en verkiezingen vertonen een heel andere dynamiek wanneer ze op landelijk of lokaal niveau spelen. Maar over de interactie en wederzijdse invloed van landelijke en lokale partijcultuur weten we feitelijk nog weinig.

Ten slotte is de vraag hoe sociaaleconomische en politiek-culturele benaderingen van partijgeschiedenis zich verhouden tot het begrip politieke familie. Dat de RSP in Deventer sterker was dan in Leiden kwam wellicht doordat de netwerken daar sterker waren. Maar dat verschuift de vraag. Want waarom waren die netwerken dan sterker? Sociaaleconomische factoren lijken een logische verklaring en Ad Knotter heeft in verschillende studies de opkomst en lokale worteling

132 Zijn keuze van casestudies was gebaseerd op 'veelzeggend [...] voor wat zich binnen de bandbreedte van het grote verhaal van de partij afspeelde'. Van Veldhuizen, *De Partij*, 15.

133 Anne Heyer vergeleek drie van de vroegste moderne politieke partijen in Nederland, Duitsland en Engeland, maar ging daarbij niet in op lokale partijafdelingen. A. Heyer, *The Making of the Democratic Party in Europe, 1860-1890* (Cham 2022).

van arbeiderspartijen sociaaleconomisch verklaard.¹³⁴ Juist in steden met een omvangrijke, seculiere en roerige arbeidersbevolking die niet geheel kon worden ingepalmd door de sociaaldemocratie, bleek er veel potentie voor communistische en links-communistische partijen. In Leiden was daar – mede door de houding van de lokale SDAP-afdeling – weinig ruimte voor, wat in plaatsen als Deventer, Amsterdam en Rotterdam anders was. Een goed georganiseerde afdeling kon zulk potentieel te gelde maken; want zo'n context maakte succes waarschijnlijker, maar nog geen voldongen feit. Het is goed mogelijk dat partijcultuur en 'politieke familie' vooral inzicht geven in wat er binnen partijen gebeurt, nadat de politieke, sociale en culturele context aanzet heeft gegeven tot deze nieuwe vorm van politieke organisatie. Net zoals 'politieke familie' een aanvulling vormt op partijcultuur, kunnen zij samen als begrippenkader ingepast worden in een groter historisch raamwerk dat de opkomst van moderne politieke partijen sociaaleconomisch verklaart.

Over de auteurs

Aela Andrée (1994) studeerde Sociale Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Gedurende haar studie werkte zij bij verschillende redacties, waaronder *Leidschrift* en *Andere Tijden* en was zij actief als voorzitter van het JongKNHG. Haar onderzoek focust op politieke cultuur van links-radicalen arbeidersbewegingen. Van haar hand verscheen ook "De wapens aan ons!" Paradoxaal antimilitarisme van Nederlandse communisten tijdens het interbellum', *Skript Historisch Tijdschrift* 43:1 (2021). Tegenwoordig werkt zij als adviseur informatie- en veranderingsmanagement aan een transparante en open Nederlandse overheid.

E-mail: aela.andree@gmail.com

Merle Helmus (1998) studeerde Geschiedenis en Filosofie aan de Universiteit Leiden. Tegenwoordig is ze werkzaam bij Museumpark Archeon, en bezig met het behalen van haar lesbevoegdheid.

E-mail: mrlyh@live.nl

¹³⁴ Knotter, 'The historical geography of labour in Britain and the Netherlands'; Idem, "Little Moscows" in Western-Europe'; Idem, 'Het Boschstraatkwartier in Maastricht in de eerste decennia van de twintigste eeuw'.

Bart van der Steen is historicus en werkzaam aan de Universitaire Bibliotheken Leiden. Zijn onderzoek richt zich op de geschiedenis van arbeiders- en sociale bewegingen in Nederland en Europa. Hij publiceerde in *Mobilization, Urban History* en *German History*. In 2019 publiceerde hij *In Leiden moet het anders*, over de vroege geschiedenis van de SP en, in 2020, *Researching Subcultures, Myth and Memory* (red. samen met Th.P.F. Verburgh).

E-mail: b.s.van.der.steen@library.leidenuniv.nl

Bijlage I: Leden van de Leidse RSP

De onderstaande tabel en kaart zijn samengesteld op basis van correspondentie en een ledenlijst (1935) uit het RSP-archief en twee lijsten die de CID in 1924 en 1939 aanlegde van 'Nederlandse Revolutionairen' en 'Links-extremisten'.

In 1929 telde de RSP-Leiden volgens de partij zelf zeven leden, in 1935 dertig leden en volgens de CID rond 1939 18 leden (daarnaast 1 ex-lid die over was gegaan naar de CPH, plus 2 ex-leden die overgingen naar de GBL), en in totaal zes GBL-leden.

De kaart toont 30 adressen van RSP-leden die achterhaald konden worden via de ledenlijsten uit het RSP-archief.

Naam	CID-lijst 1924	RSP-leden rond 1929	RSP-ledenlijst 1935	CID-lijst 1939
H. Beetjer	-	-	-	'Vurig RSAP'er'
W. Beetjer	-	-	-	'Vurig RSAP'er'
J.Ph. de Boer <i>Celebestraat 11</i>	-	-	Lid	In 1935 kandidaat GR voor RSAP [zoon is communist]
L. de Bolster <i>Borneostraat 31</i>	-	Lid	Lid	Afdelingsvoorzitter RSAP
M. de Bolster <i>Borneostraat 31</i>	-	-	Lid	-
J. Boom <i>Ververstraat 44</i>	-	Lid	-	-
E. Groen <i>N. Beetsstraat 28a</i>	CPH-lid, maar 'behoort tot oppositie'	Lid	Lid	In 1938 uit RSAP gestapt en inmiddels lid GBL
J. Groenedijk <i>Lammermarkt 34a</i>	-	-	Lid	-
D.H. Gijsenij	-	-	-	Propagandist voor RSAP, 'speciaal in verkiezingstijden'
L. Gijsman <i>Julianastraat 60</i>	-	-	Lid	Propagandist voor RSAP, 'speciaal in verkiezingstijden'
P. Gijsman <i>Waardgracht 38</i>	-	-	Lid	-
J. de Haan <i>2e Groenesteeg 23</i>	-	-	Lid	-

Naam	CID-lijst 1924	RSP-leden rond 1929	RSP-ledenlijst 1935	CID-lijst 1939
L. de Haan <i>Langenstraat 34</i>	-	-	Lid	-
J. Herreur <i>Haven 18B</i>	-	-	Lid	-
C. Hoogweg <i>Groenoorstraat 80</i>	-	Lid	-	Ex-voorzitter RJB en inmiddels lid CPH
W. Huisman	-	-	-	'Vooraanstaand RSAP'er'
G. de Jong <i>Os en Paardenlaan 25</i>	-	-	Lid	-
F. Kamphuis <i>Transvaalhof 26</i>	-	-	Lid	-
J.C. Koolen <i>Uiterstegracht 15a</i>	-	-	Lid	-
G. vd Leli <i>Vollersgracht 47</i>	-	Lid (in 1931)	-	-
M. van de Lelie <i>Legewerfsteeg 11</i>	-	-	Lid	Penningmeester PAS en 'vooraanstaand RSAP'er'
I. Lens <i>Lange St Agnietenstraat 18 / 2e Groenesteeg 32</i>	-	-	Lid	Commissaris PAS
P. Leugering	-	-	-	RSAP'er in in 1938 commissaris PAS
J. Looije <i>P. Krugerstraat 8</i>	-	Lid	-	-
A. Mader <i>Ambachtstraat 17</i>	'Vroeger anarchist. Bestuurslid PAS.'	Lid	Lid	-
W.C. vd Mark	-	-	-	'Vooraanstaand RSAP'er' en bestuurslid PAS
J. v.d. Meij <i>Lombokstraat 3</i>	-	-	Lid	-
J. (H?) van Meteren <i>Levendaal 90</i>	-	-		'Vooraanstaand RSAP'er'
W. Neuteboom <i>Joubertstraat 10</i>	-	-	Lid	-

Naam	CID-lijst 1924	RSP-leden rond 1929	RSP-ledenlijst 1935	CID-lijst 1939
J. Overduijn <i>Rembrandtstraat 24</i>	-	-	Lid	-
W. Planjer	-	-	-	'Vurig RSAP'er'
G. vd Post	-	-	-	'Teekenaar' en in 1935 gemeenteraadskandidaat voor de RSAP
N. Ravensbergen <i>Suzanaklinkerstraat 11</i>	-	-	Lid	-
J. de Roode <i>Hof de Blauwe Klok 10</i>	-	-	Lid	In 1939 lid GBL
P. de Ruiter <i>St Jorissteeg 7</i>	-	-	Lid	In 1937 uit RSAP geroyeerd en lid GBL
W.J. van der Steen <i>Vestestraat 27A</i>	-	-	Lid	Commissaris PAS en penningmeester RSAP
J. van Strien <i>Herensingel 14 / Lombokstraat 69a</i>	-	Lid	Lid	-
F.H. Tegelaar	-	-	-	In 1935 gemeenteraadskandidaat voor RSAP
H.W. Tiemens (<i>Haven 18B</i>)	-	-	Lid	'Vooraanstaand RSAP'er' [zijn vrouw is actief voor de GBL
D. Vermeulen <i>Kruistraat 29</i>	-	-	Lid	
M. Vreeke <i>Korevaarstraat 10</i>	-	-	Lid	'Vooraanstaand RSAP'er'
H. de Vijl	-	-	-	'Vooraanstaand revolutionair-socialist'
J. de Zwijger <i>Lange Paradijssteeg 40</i>	-	Lid (in 1931)	-	-

(bron: <https://goo.gl/maps/izYLMCCCLge4eNU56>.)

Bijlage II: Verkiezingsuitslagen van arbeiderspartijen in Leiden

	1918 (TK)	1919 (GR)	1923 (GR)	1925 (TK)	1927 (GR)	1927 (PS)	1929 (TK)
SDAP	3.357 (31%)	3.339 (30%)	6.502 (24%)	8.025 (21%)	8.014 (25%)	7.570 (26%)	9.382 (29%)
CPH	441 (4%)	474 (4%)	817 (3%)	479 (1%)	632 (2%)	746 (3%)	404 (1%)
RSP	-	-	-	-	-	-	220 (0,7%)
GBL	-	-	-	-	-	-	-
Totaal	10.906	11.237	26.723	37.809	31.650	29.095	32.330

	1931 (GR)	1933 (TK)	1935 (GR)	1935 (PS)	1937 (TK)	1939 (PS)
SDAP	9.768 (31%)	9.728 (28%)	12.093 (36%)	11.163 (32%)	12.161 (31%)	11.985 (31%)
CPH	833 (3%)	1.122 (3%)	882 (3%)	1.030 (3%)	947 (2%)	1.122 (3%)
RSP	37 (0,1%)	436 (1,3%)	332 (0,98%)	381 (1,1%)	277 (0,7%)	88 (0,2%)
GBL	-	-	-	-	-	106 (0,3%)
Totaal	31.922	34.315	33.582	34.719	38.876	38.825

Bronnen: *Leidsche Courant*, 21 mei 1919; *Leidsch Dagblad*, 7 april 1927; *Leidsche Courant*, 20 mei 1927; *Nieuwe Leidsche Courant*, 4 juli 1929; *Leidsch Dagblad*, 27 april 1933; *Leidsch Dagblad*, 27 mei 1937; *Leidsch Dagblad*, 20 april 1939.

